

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ

SAYI 31

YIL III

MAYIS 1965

CAFER SEYDAHMET KIRIMER

(1889 — 4 Nisan 1960)

— Ölümünün 5. yıldönümü münasebetiyle —

Prof. Dr. Halil İnalcık

Gaspıralı İsmail Bey, Türk âlemini uyandıran büyük bir mürşit, büyük bir terbiyeci ve ıslahatçı idi. Cafer Seydahmet Kirimer ise bir inkılâpçı olacaktır. Burada özellikle onun bu inkılâpçı, ihtilâlcî sıfatı üzerinde duracağız.

Cafer Bey ilk inkılâpçılık terbiyesini 1905'de, Çar ordularının Japonlar karşısında yenilmesinden sonra bütün Rusya'yı saran ihtilâl havasında Kırım'da faaliyete geçen inkılâpçı gençler çevresinde kazandı. O zaman onlar arasında Rus sosyalistleri ile Çarlığa karşı iş birliği yapmak isteyen bir grupla sırf millî haklar için çalışmak isteyen bir grup vardı. Cafer Seydahmet'e ilk telkinleri bu inkılâpçılardan biri olan Cafer Odaman yapmıştır. O, genç Cafer'e hürriyetten, cumhuriyetten, Rus boyunduruğu altında topraksız köylünün kötü taliinden, ve inkılâpla herşeyin düzeleceğinden bahsetmiş, bu sözler, onun ruhunda derin izler bırakmıştı. Milliyetçi gruptan olan Reşit Mehdi, bu inkılâp cereyanının ruhu idi. O zaman ancak onbeş yaşında bulunan Cafer Seydahmet, onların çıkarmakta olduğu *Vatan Hâdimi* adlı gazete için diyor ki: «Vatan Hâdimi'nin tesiri gün geçtikçe kuvvetleniyor ve etrafında *inkılâpçı* ve *millî* kuvvetli bir cereyan canlandırıyor». Onlar «Halk için mücadele bayrağını açmışlardı». Cafer Odaman, ona Genç Türklerin Abdülhamid'e karşı mücadelelerinden de bahsetmişti. Seydahmet, İstanbul'da İdadi sınıflarında okurken Abdülhamid ve istibdad aleyhtarı oldu. Hattâ bu yüzden bir ara o kadar saydığı babasına karşı gelmek zorunda kalmıştı. Türkiye'de 1908 inkılâbı olunca onu coşkun bir hürriyetçi olarak görüyoruz. Tahsil için İstanbul'a dönmüş ve 31 Mart vak'asına şahit olmuştu. Hareket Ordusu İstanbul'a yaklaşırken o, kendini tutamadı, bir arkadaşı ile gidip gönüllü yazılmak istedi.

O zaman inkılâp cemiyetleri kurmak, hürriyet için varlığını adamak imanlı ve vatansever gençlerin ideali idi. Genç Seydahmet ideal arkadaşı Çelebi Cihan'la beraber evvelâ bir Kırım Talebe Cemiyeti kurdular, fakat nizamnâmesine siyasî bir mahiyet veren bir giriş eklediler. Bunda, Kırım Ta-

tarlarının (o zaman henüz Türk birliği şuuruna varmış değillerdi) medenî ve siyasî seviyelerini yükseltmek ve «kendi mukadderatına sahip olması» nı sağlamak gibi devrimci fikirler ileri sürmekte idiler. Arkadaşlarının itirazlarına uğradılar ve bu ihtilâlcî girişi çıkarmak zorunda kaldılar. Bunun üzerine 1909 senesi sonlarında bu iki devrimci genç gizli *Vatan Cemiyeti*'ni kurdular. Mektup ve beyannâmeler yazıp teksir ederek gizlice Kırım'a soktular. Çarın müstebit hükûmetine çatıyorlar ve inkılâp bekliyorlardı. Bu tarihlerde Cafer Seydahmet'i Türklük, Türk birliği düşüncesine yükselten bazı hâdiseler oldu. Yusuf Akçura bu bakımdan onun üzerinde derin bir tesir yarattı. Cafer Seydahmet'in teşebbüsü ile 1910'da Türkistan zelzele felâketzedelerine yardım için yapılan fevkalâde toplantıda Yusuf Akçura, bir buçuk yıl önceki Messina zelzelesi dolayısıyla Türk matbuatında yazılar çıktığı ve manzumeler yazıldığını hatırlatarak bu defa Türkistan felâketzedeleri karşısında gösterilen kayıtsızlıktan acı acı yakındı. Bu sözler oradaki bahtsız Türk yurdlarının öksüz çocuklarını derinden sarstı. Cafer Bey diyor ki: «Yusuf Bey'in sözleri bizim yüreklerimizde bütün Türkleri sevmek, bütün Türkleri düşünmek ve onlara aynı heyecanla acımak duygularını kuvvetlendirmişti.» O zamanlarda Türklük şuru Osmanlılık siyaseti uğruna ittihatçılar tarafından dahi bastırılıyordu. Buna karşı daha 1905 tenberi Kuzey Türkleri, Kırımlılar, Kazanlılar, Kafkasyalılar, Türkistanlılar Türkiye'ye bir anavatan gibi bağlılık duymakta, Türkiye'ye ait bütün mühim hâdiseleri dikkatle izlemekte, onlarla acı duymakta, onlarla sevinmekte idiler. Türkiye'de 1908 Hürriyet inkılâbı oralarda derin akisler yaptı, Cafer Bey'in ifadesiyle bu «aydınlık için bir ümit ve heyecan menbaı oldu.» Gazetelerinde Türkiye haberlerine gittikçe daha ziyade yer vermeğe, Türkiye aleyhinde Rus matbuatında çıkan yazılara gittikçe daha sert cevaplar vermeğe başladılar. Balkan Harbi faciaları karşısında Kuzey Türkleri «*Kardeşlerimiz kan dökerken bize bayram haram*» diyerek kurban bayramını bile kutlamadılar. Bunları Türkiye'de bilenler ise azdı.

Bununla beraber Cafer Seydahmet bu tarihlerde tam bir Türkçü olmadığını itiraf eder. Aynen diyor ki: «*Biz o zamanlar, hattâ sonraları da Rusya'nın tam inhilâle gideceğini görememiştik. Bizim için yurdumuzun tam kurtuluşu uzak bir hayaldir... Yurdumuzun refaha, halkımızın medeniyete ulaşabilmesi için herşeyden ziyade Rusya'da inkılâbın canlanmasına çalışmayı zaruri buluyorduk. O zamanlar Türkçülük de sarîh bir şekilde işlenmemişti.*» İşte Cafer Bey bu tarihte bu telâkkilerle «*Yirminci Asırda Tatar Millet-i Mazlumesi*» adlı heyecanlı kitabını yazdı ve gizlice Kırım'a sokarak dağıttı. Rus elçiliğinin onun tevkifi için harekete geçmesi üzerine de İstanbul'u bırakıp Paris'e kaçtı.

Paris'te inkılâpçılığı daha açık ve derin bir istikamet aldı. Rus sosyalistleriyle orada temasa geldi. Çar istibdadına karşı onlarla iş birliği lüzumunu kendisi şöyle ifade etmektedir: «... mühim olanı Çarlığı vuran ve onlar aley-

hinde kuvvetli hareketler yaratan her teşebbüsün bence kutsi olması idi. Çarlık istibdadının yıkılması.... Bu yolda yürüyenlerin hepsi benim mütteliklerimdi».

Cafer Bey, Türk dünyasında dayanışma duygularını Balkan Harbi yıllarında her tarafta müşahede etti ve 1913'de millî şair Abdullah Tukay'ın ölümünün bütün Türkleri aynı acı ile sarstığını gördü. O zaman kendi ifadesi ile «Türk birliği duygusunun bütün Türklerde kuvvetlenmekte olduğu artık açık görülmekte idi». Zaten Türklük o zaman İstanbul'da çıkmakta olan Türk Yurdu-dergisinde ortak sesini bulmuştu. Dergi gittikçe genişliyen akisler yapmakta ve Türkler arasında dayanışma hissini ve millî şuuru hızla canlandırmakta idi. O sıralarda Türk basınında Ebuzziya Tefik ile Akçura Oğlu arasında patlak veren Osmanlı - Türk - Tatar tartışması Türkçüleri son derece üzdü. Ebuzziya, Kuzey ve Orta-Asya Türklerini Tatar damgasıyla Türklükten ayıracak ve onları medeniyetten mahrum hunhar bir kavim olarak tasvir edecek kadar şuarsuzluk göstermekte idi. Ona göre, Buhara ve Semerkant'ta medeniyet âsarı görülüyorsa bu da ancak oraya giden İranlı ve Arapların eseri idi. Cafer beyin bu tartışma karşısında duyduğu derin üzüntü, onun Türklük fikrine ne kadar kıymet verdiğini göstermekte idi.

Herşeye rağmen Cafer Seydahmet'in inkılâp fikirleri bu tarihlerde şu noktalar üzerinde toplanmakta idi: *Kırım Müslüman halkının içtimâî, medenî ve iktisadî yükselişini sağlamak için herşeyden evvel Çarlığın istibdat idaresinin yıkılması lâzımdı. Kırım halkı için hakikî kurtuluşun şartı, modern macrifin yayılması, ilmin hâkim olması idi. O, Çelebi Cihan'la birlikte müsbet ilme halkın uyandırılması için en büyük rolü vermekte idi.*

1913 - 14 harp gerginliği inkılâpçı Cafer Bey'in maksat için ümitlerini yükseltmiş, Çarlığı devirecek buhranın nihayet gelip çatışına onu inandırmıştı. Bunun için halkın arasına girip hazırlık yapılmalı idi. İstanbul'a gelişinde hemen Çelebi Cihan'la buluşmuş, iki inkılâp arkadaşı sonuna kadar hayatlarını millete vakfetmeğe söz vermişlerdi. Kırım'a hareket eden Cafer Bey, bu dönüşü yazarken diyor ki: «Artık hayatımın yeni safhası başlıyordu. Kırım'a inkılâp ve halk mücadelesinin işçisi olmak azmi ile gidiyor, kafamdan ziyade yüreğimden aldığım ilham ve heyecanla bu büyük yolda çalışmağa ve ölmeğe karar vermiş bulunuyordum».

Vapurundan muhteşem Yalı-boyunu seyrederken duyduğu hisler onda vatan sevgisinin ne kadar derin olduğuna bir şahittir: «Cennet yurdumun bu ilâhî köşesinin en güzel noktaları artık bizim olmaktan çıkmıştı. Köylerimiz yavaş yavaş buralardan yukarılara yaylaların eteklerine itiliyordu. Güzel bereketli topraklarımız ellerimizden alınmıştı. Türk adları ile anılan ve hakikaten onlar kadar dilber olan bu köşkler hep Rus aristokrasisinin sarayları idi. Bunlar bana bu cennet yurttan yaşayan halkımızın geçirdiği faciaları, uğradığı haksızlıkları hatırlattı. Bütün tarihimiz yeniden gözlerimin önünden geçti. İnkılâp.. istemeksizin düşünmeksizin bu kelime ağzımdan çıktı. Evet

inkılâba hazırlanmak..». O zaman Çarlığın ortadan kalkacağına inanamlar pek azdı ve Cafer Bey'in yaptığı konuşmalara inanmıyor, tasvib etmiyorlardı. O, bu fikirleri ile dahi aşırı bir inkılâpçı olarak görünüyordu.

Derhal inkılâbı hazırlamak gayesiyle gizli faaliyete başladı. Fikirlerini yaymak, teşkilât kurmak ve genişletmek için ideal arkadaşı Çelebi Cihan'la başbaşa verip plân yaptılar. Gizli bir inkılâp teşekkülü olarak kurulan Vatan Cemiyeti üyelerini topladılar. Cafer Bey'le Çelebi Cihan'a bütün meselelerde karar verme yetkisi ve bir merkez kurma selâhiyeti tanıdı. Her arkadaş, güvendiği iki üç arkadaş hazırlıyacak, bu suretle teşkilât genişliyecek, halkla temas edilerek inkılâp kelimesi söylenmeksizin fikirler inkılâba hazırlanacaktı. *Çarlığın yaptığı haksızlıklar, özellikle mekteplere, vakıflara müdahaleleri, Çarın baskı idaresine âlet olan mirzaların ve ulemânın kötülükleri anlatılacaktı.*

İlkin eski 1905 inkılâpçıları ile temasa geçtiler. Onları kendi saflarına çekmeğe çalıştılar. Fakat *«1905 inkılâpçıları ile ve Rusya'da tahsil görenlerle anlaşmanın kolay olmadığı»* sonucuna vardılar. Buna karşılık *«muallimler, tüccar, köylü, imanlı halkçılar»* onları daha iyi anlıyor ve destekliyorlardı. Cafer Bey, bir millî matem günü olan Gaspıralı İsmail Bey'in toprağa verildiği gün Bahçesaray'da gördüklerinden çok ümitlendi. İsmail Bey, sağlığında olduğu gibi ölümünde de bütün Türklüğü bir kalb gibi birleştirmişti. İdealist Cafer inkılâbın mutlak gelip çatacağına inanmıştı. Diyor ki *«benim inkılâbın olacağına olan imanım o kadar katî ve sağlam idi ki, bunu hiç bir şey sarsmıyordu».* 1914 de Moskova'ya gitti. Orada Rus milletini kendi yuvasında daha yakından tanımak fırsatını buldu. Neticede kendi milletinin ne kadar haksızca bu milletin boyunduruğu altında tutulduğunu daha iyi anladı. Ne olursa olsun Batılı Hıristiyan dünyasının Ruslara karşı kültür yakınlığı ve teveccühü vardı. Onun ifadesiyle *«bu kanaat ve teveccühle Asya'ya bakan garphlar Rusların bütün Şark milletlerine medeniyet götürdüklerine inanıyor ve onları Garb'ın öncüleri olarak tanıyorlardı. Moskova'da bile her adımda Rus fikir hayatının halkı bulamadığı ve Rus halkının medenî, içtimâî seviyesinin ve o devirdeki Rus amelesinin ne temizlikte, ne terbiyede, ne aileye bağlılıkta başkalarından çok aşağı olduğunda tereddüt bile edilemezdi.»*

Cafer Bey'in, inkılâbın teşkilât ve disiplinle başarıya ulaşacağına güveni vardı. 1905 inkılâpçılarımızı bu bakımdan hazırlıksız, disiplinsiz bulmakta idi. Ona göre *«içlerinde siyasî ve içtimâî bir harekette teşkilâtli çalışmanın ve teşkilâta tamamiyle bağlı olarak yürümenin zarurî olduğunu anlatıyanlar çok azdı.»*

Kırım'da halkın hissiyatı açıldı. Hepsinin yüreği Türkiye için atıyor, harbi bir Türk gibi izliyorlardı. Bu his genç inkılâpçı için en sağlam temeldi. Müttefiklerin Rusya ile birleşmek ve İstanbul'u Rusya'ya peşkeş çekmek için giriştikleri Çanakkale taarruzunda tam mağlûbiyete uğramaları, Kırmılı Türklere sevinç ve ferahlık yaratmıştı. Onlar bir taraftan da Kars ve Ardahan'da

Ermeni mezalimine uğramış Türkler için aralarında yardım kampanyası açıyorlar ve millî şair Mehmed Emin'in

Aç bağırını Oğuzun Evlâtların Moskof'un
Toprakları can bulsun Zencirinden kurtulsun.

mısraları okunduğunda gözyaşlarını tutamıyorlardı.

Nihayet bir gün Cafer Bey asker olarak Besarabya'ya sevk edildiği sırada Rusya'da beklenen inkılâp patlak verdi. İleriyi gören büyük idealist ve teşkilâtçı, yıllarca önce başladığı halkı uyandırma ve teşkilâtlandırma faaliyetinin semerelerini almağa başladı. Gizli teşkilâtın önderliği ile 15 Mart (7 Nisan) 1917'de 2000 Kırım Türkü Akmescit'te toplanıyor, «Kırım Müslümanları Merkezi İcra Komitesi» ni teşkil ediyor ve Cafer Beyi Vakıf işleri reisliğine, Çelebi Cihan'ı baş müftülüğe seçiyor. İnkılâpçı lider şimdi her tarafta mahallî komiteler kurarak millî birlik ve beraberliği korumağa ve birlikte hareket esasını hazırlamağa çalışıyor. Bir taraftan kültürel ve içtimâî icraata girişiyor, vakıf toprakları halka dağıtıyor. Bu sırada Rusya'da ihtilâl kasırga gibi büyüyor, Çarlık yıkılıyor. Tarih baş döndürücü bir hızla geliyor. Cafer Bey ve Çelebi Cihan yeni durumlara göre yeni tedbirler almak zaruretini hissediyorlar. 1917 Mayısında Moskova'da toplanan Rusya Müslümanları Kongresi'nin kararlarına uyarak Millî Muhtariyet esasını kabul ediyorlar ve bu safhada inkılâpçı sosyalistlerin görüşlerini millî menfaatlere daha uygun bulduklarından onlarla birlikte yürümeğe karar veriyorlar. Hâdiselerin gelişmesi, Rusya'nın tam bir çözüluşe gitmesi karşısında millî - mahallî muhtariyet esasından bir adım daha ileri giderek siyasî muhtariyet ve bağımsızlık esasına geçiyorlar. İki inkılâpçı ve arkadaşları şimdi milletin mümessillerinden mürekkep bir Kurultay toplamak için faaliyete geçiyorlar. Kırım'ın her tarafından komitelerin seçtirdikleri 1500 kişi 1 Kasım 1917 de Akmescit'te bir millî konvansiyon halinde toplanarak Kırım Halk Cumhuriyeti'nin kurulması kararını veriyorlar. Memlekette bir bayram havası esmekte idi. Kopmaz sınılan zincirlerinden Kırım Türkü silkiniyordu. İki inkılâpçı vecd içinde vazifelerine devam ediyorlar. Cumhuriyetin anayasasını hazırlıyorlar. 26 Kasım 1917'de Kurultay, Hansaray'ın tarihî Divan odasında toplanıyor, 134 yıl sürmüş olan bir kûsûftan sonra Kırım Türk devleti tekrar doğuyordu ve onun inkılâpçı liderleri sayesinde halkçı, demokratik modern bir devlet olarak doğuyordu. Millet, mukadderatını onların ellerine tevdi etti: Çelebi Cihan, hükümetin başı, Cafer Seydahmet ise Harbiye ve Hariciye Nâzırlıklarını üzerlerine aldılar.

Anayasa «her milletin kendi irade-i milliyesiyle hayat-i millisini kurması» esasını ve «Kırım Ahali Cümhuriyeti»ni ilân ediyor, «gizli, müsavi, doğrudan doğruya milletin reyile sayılan meclis-i meb'usân» ı teşkil ediyor, bütün vatandaşlar ve kadın - erkek arasında içtimâî, siyasî eşitliği, şahıs, mesken,

söz, vicdan, toplanma, basın hürriyetlerini tanıyordu. Anayasa bu demokrat, halkçı ve millî karakteriyle Cafer Bey'in idealini yansıtır.

Cafer Bey'in bundan sonraki faaliyetleri, vatanının kurtuluşu için bütün hayat ve enerjisini vakfetmiş bir millî mücahidin tarihî mücadelesidir. Türk gençliği için yazdığı şu satırları okurken mefkûreci inkılâpçı Cafer Seydahmet'in kendisi önümüzde durur. Ona göre örnek bir mefkûreci, samimîdir, doğrudur, ciddidir. Etraflı kavrayış ve seciye sahibidir. Dâvası üzerinde pazarlık yapmaz. Mefkûreci için kendisi değil, mefkûre vardır: «Hayatı mefkûresinin anlaşılmasına, benimsenmesine, canlandırılmasına ve müdafaasına yarayan bir imkândan ibârettir».

Tarihin en acı tecellileri karşısında o yılmamış, Kırım Türk dâvasına, Türklüğe imanı bir an sarsılmamıştır. Yeni durumlar karşısında o yeni esaslar ve yeni hedeflerle faaliyetini yeni baştan düzenlemiş ve mücadeleye devam etmiştir. Büyük inkılâpçının son defa gösterdiği hedef, bütün Türklerin bir tek varlık olduğu ve bir tek varlık gibi hareket etmeleri gerektiği idi. Her bir Türk ülkesine kurtuluş ve yükseliş ancak hepsinin bu hakikati anlادıkları ve hangi şekil altında olursa olsun daima dayanışma halinde hareket ettikleri zaman gelecektir. Ona göre «tarihten ders alan Türk gencinin mefkûresi ancak milliyet olabilir. Milliyetçiyiz demek Türkçüyüz demektir. Çünkü Türk tarihi yalnız bir ülkenin malı değildir. Türk kültürü yalnız bir kabileye münhasır değildir. Türk dili yalnız bir yurtda konuşulmaz. Bütün Türkler bir millettir».

Cafer Bey, son nefesine kadar bu gaye için çalışmaktan fariğ olmadı. Kahredici hâdiseler onu maddeten kahretti. Fakat bir an ümidini, inkılâpçı ruhunu, canlılığını kaybetmedi. Kırım Türk dâvasını büyük ebedî Türklük dâvası içinde gördü. Türklük dâvasını her zamandan daha kuvvetle duydu, herkesten daha açık gördü. Partizan hareketleri yatıştırmağa, ayırıcı, zayıflatıcı cereyanları önlemeğe, son nefesine kadar gençleri aydınlatmağa çalıştı. Onun ölümüyle Türklük âleminde büyük bir ışık sönmüştür, fakat onun yaktığı sayısız meş'aleler ebediyete kadar yanacaktır.